

Μιχάλη Μοδινού *Το παιγνίδι της ανάπτυξης* εκδ. Τροχαλία, Αθήνα, 1993

Η οικολογική προβληματική και οι απόψεις του κ. Μ. Μοδινού, έχουν καταγραφεί με σαφή και κατηγορηματικό τρόπο στα εκατοντάδες άρθρα του, που έχουν κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών δημοσιευθεί, τόσο στη «Νέα Οικολογία», όσο και σε άλλα έντυπα, καθώς επίσης και στις δεκάδες εισηγήσεις του, στα σεμινάρια και συνέδρια που έχει κατά καιρούς συμμετάσχει. Επιστέγασμα αυτής της προβληματικής αποτελεί η έκδοση των πέντε βιβλίων του, το τελευταίο από τα οποία (*Το παιγνίδι της ανάπτυξης*, εκδόσεις Τροχαλία) κυκλοφόρησε πριν από μερικούς μήνες.

Στόχο του κ. Μοδινού στο πρόσφατο βιβλίο του αποτελεί η προσπάθεια σύνδεσης της γεωγραφίας με την οικολογία, προσπάθεια η οποία ουσιαστικά ισοδυναμεί με την απόδοση της ζωής μέσα στο χρόνο και στο χώρο. Η επίτευξη, εξάλλου, του ίδιου στόχου επιχειρήθηκε από το συγγραφέα και στο πρώτο του βιβλίο (*Οικογεωγραφία: μύθοι της ανάπτυξης στους Τροπικούς*, εκδ. Στοχαστής, 1986), τα αποτελέσματα δε αυτής της προσπάθειας υπήρξαν πέρα για πέρα επιτυχημένα. Όπως τονίζει και ο συγγραφέας στην εισαγωγή του τελευταίου βιβλίου του, ο όρος «οικογεωγραφία» που χρησιμοποιήθηκε ως υπέρτιτλος στο πρώτο του βιβλίο «δε φιλοδο-

ξούσε να είναι απλώς ένα φιλολογικό πρόθεμα». Η απαίτηση της διάρκειας της προβληματικής υπαγόρευσε και τη νέα αυτή σειρά οικογεωγραφικών κειμένων, μένει δε στον αναγνώστη να κρίνει εάν ήταν σκόπιμη η έκδοσή τους με τη μορφή ενός βιβλίου.

Η οικογεωγραφία αποτελεί, λοιπόν, για άλλη μια φορά το ερέθισμα και το στόχο του κ. Μοδινού, στην προσπάθειά του να καταγράψει με αντικειμενικό και επαρκή τρόπο την αναπτυξιακή διαδικασία και τις επιπτώσεις που αυτή επιφέρει στις τοπικές κοινωνίες και τις εθνότητες. Τα τελευταία χρόνια, εξάλλου, όπως εύστοχα παρατηρεί και ο συγγραφέας, «η σχέση φύσης-πολιτισμού έχει αναδειχθεί ως κυρίαρχο οικουμενικό ζήτημα». Έχει γίνει προφανές, ότι για την κατανόηση των κοσμογονικών αλλαγών, που με ολοένα και πιο γοργούς ρυθμούς συντελούνται γύρω μας, δεν αρκεί μόνον η ανάλυση της κοινωνίας. Καθώς οι φυσικές επιστήμες φαίνεται ότι έχουν απομονωθεί (και ως συνέπεια αυτοπαγιδευτεί) μέσα στο δοκιμαστικό τους σωλήνα και καθώς η επιστήμη έχει μεταβληθεί σε «παιγνίδι για λίγους», μέσω μιας διαδικασίας προϊούσης εξειδίκευσης, η οικολογική προβληματική έρχεται να επανεικαιοποιήσει τη σχέση μεταξύ της φύσης και της κοινωνίας, μεταθέτον-

τας ουσιαστικά τις νοητές γραμμές του προβληματισμού.

Έτσι, η κριτική της ανάπτυξης αποκτά σήμερα δραματική επικαιρότητα, καθώς είναι πλέον ορατές οι μη αντιστρεπτές επιπτώσεις της ανάπτυξης στα οικοσυστήματα και στο περιβάλλον γενικότερα. Η διαρκής ανάπτυξη των τελευταίων δεκαετιών οδήγησε στην αποσύνθεση των κοινωνικών σχέσεων, αποτέλεσμα της ανικανότητας που αυτή επέβαλε στις τοπικές κοινωνίες για διαχείριση του περιβάλλοντός τους. Στερώντας από τους «πρωτόγονους» ή «αναπτυσσόμενους» λαούς την ικανότητα περιγραφής του κόσμου τους, η προϊούσα τεχνολογία τους στερούσε στην πραγματικότητα τη σοφία χιλιετιών. Με την ένταξή τους στην παγκόσμια αγορά, οι επιμέρους πολιτισμοί εξομοιώθηκαν, ομοιογενοποιήθηκαν, μεταβλήθηκαν σε «εργατικά χέρια» ή σε «αγοραστική δύναμη», έχασαν οριστικά τη λάμψη και τον πλούτο της σκέψης τους, με όλα τα αρνητικά αποτελέσματα που αυτά συνεπάγονται.

Ο κ. Μοδινός, παρακολουθώντας για σειρά ετών, εκ του σύνεγγυς, τις ραγδαίες εξελίξεις που συνέβησαν (και που εξακολουθούν να συμβαίνουν) στο εσωτερικό των μικροκοινωνιών της Ασίας, της Αφρικής και της Λατινικής Αμερικής, έρχεται με το βιβλίο του να καταθέσει τη δικιά του, προσωπική εμπειρία και να καταδείξει ότι οι επεμβάσεις που συντελούνται στο εσωτερικό αυτών των κοινωνιών δεν είναι ούτε τόσο αθώες ούτε τόσο καλοπροαίρετες, όπως πολλοί επιθυμούν να διατείνονται.

Ο πρωτότυπος και προσωπικός τρόπος παρουσίασης των θεμάτων, η αποφυγή μιας στείρας γεωγραφικής παράθεσης στοιχείων και αριθμητικών δεδομένων, η προσπάθεια πα-

ράλληλης παρουσίασης των ιδιαιτεροτήτων του χώρου, της ιστορίας και της κοινωνίας μιας περιοχής, η σύνδεση της κοινωνίας με τη φύση και η καταγραφή των αιτιών που οδήγησαν (ή οδηγούν) σε περιβαλλοντική υποβάθμιση, αποτελούν μερικά από τα σημαντικά πλεονεκτήματα αυτού του βιβλίου. Η ανάγνωση των κειμένων γίνεται με ευχάριστο τρόπο, τα αρκετά στοιχεία που παραθέτονται διανθίζονται με προσωπικές μαρτυρίες και απόψεις, η ιστορική αναδρομή, που συχνά επιχειρείται, επεξηγεί επαρκώς αρκετές πτυχές της σημερινής πολιτικής και κοινωνικής κατάστασης, τα κοινωνικά και οικολογικά προβλήματα καταγράφονται με γλαφυρό τρόπο και τέλος, ο συγγραφέας καταθέτει συχνά και την προσωπική του γνώμη για τις πιθανές εξελίξεις, ενώ παράλληλα προτείνει συγκεκριμένες λύσεις.

Το βιβλίο αποτελείται από εννέα κεφάλαια, καθένα από τα οποία περιγράφει και μία ξεχωριστή γεωγραφική περιοχή: Παραγουάη (Τα πλεονεκτήματα του απομονωτισμού), Αργεντινή (Πώς σβήνει μια παραγωγική μηχανή), Καμερούν (Ο πράσινος χρυσός του Καμερούν), Τανζανία (Βιογεωγραφία - Στα πάρκα της Τανζανίας), Μποτσουάνα (Ποιό μέλλον για την έρημο Καλαχάρι), Ελεφαντοστούν (Το Ελεφαντοστούν δεν είναι πια εδώ), Ινδονησία (Η χωροθέτηση της φτώχειας), Νεπάλ (Τα σταυροδρόμια του Νεπάλ), Κύπρος (Η Κύπρος είναι ελληνική). Βεβαίως, τα επιμέρους κεφάλαια δεν είναι δομικώς ομοιόμορφα, αφού τα διαθέσιμα στοιχεία, το κεντρικό πρόβλημα της κάθε γεωγραφικής ενότητας και η ίδια η ιστορία του χώρου καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό και τη δομή των κεφαλαίων. Παρόλ' αυτά, η αξία του βιβλίου δε μειώνεται σε καμία

περίπτωση, αφού τα κεφάλαια μπορούν άνετα – και ίσως επιβάλλεται κιάλας – να διαβαστούν ως απλά ταξιδιωτικά κείμενα.

Το δέκατο κεφάλαιο του βιβλίου (ή παράρτημα όπως αποκαλείται από τον ίδιο το συγγραφέα), αποτελεί και την μεγάλη έκπληξη για τον ανυποψίαστο αναγνώστη, καθώς ξεφεύγει από το ύφος των προηγούμενων κεφαλαίων και αποτελεί ένα καθαρά λογοτεχνικό (αφηγηματικό) κείμενο.

Νομίζω ότι ο κ. Μοδινός, πρέπει στο μέλλον να ασχοληθεί περισσότερο

και με αυτόν τον κλάδο της πεζογραφίας, καθώς ούτε οι ταξιδιωτικές εμπειρίες του λείπουν ούτε –πολύ περισσότερο– ο τρόπος γραφής φαίνεται να του είναι άγνωστος, αφού κινείται με εξαιρετική δεξιοτεχνία και στυλ. Αναμένουμε σύντομα παρόμοιες προσπάθειες, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι πρέπει να εγκαταλειφθούν οι οικογεωγραφικές αναζητήσεις του συγγραφέα, οι οποίες είναι σίγουρα εξαιρετικά σημαντικές για την ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία.

Μιχάλης Προμπονάς

Φιλόδημος

Περί Οικονομίας,

**Απόδοση στη νεοελληνική: Ευστάθιος Μανιάτης.
Πρόλογος-Σχόλια Χρήστος Μπαλόγλου Αθήνα,
εκδ. Ελεύθερη Σκέψις, 1994, σελ. IV + 164.**

Η ενδιαφέρουσα και πρωτότυπη αυτή μελέτη, προϊόν συνεργασίας ενός φιλόλογου (Ευστάθιος Μανιάτης) και ενός οικονομολόγου (Χρήστος Μπαλόγλου), παρουσιάζει για πρώτη φορά στην χώρα μας την πραγματεία «Περί οικονομίας» του επικουρείου φιλοσόφου Φιλοδήμου. Η μελέτη αυτή αποκτά και ένα πρόσθετο ενδιαφέρον, γιατί ουσιαστικά μελετά την οικονομική σκέψη κατά την ελληνιστική εποχή, ένας τομέας, που δεν έχει απασχολήσει μέχρι σήμερα τους ερευνητές, όπως εύστοχα τονίζεται στην «Εισαγωγή» (σ. 1-4).

Μετά την εξονυχιστική όσο το δυνατόν παρουσίαση της βιογραφίας και εργογραφίας του επικουρείου φιλοσόφου Φιλοδήμου (110-140), ο οποίος είχε αξιοσημείωτη επίδραση και αποδοχή στην Ρώμη (σ. 5-11), ακολουθεί ένα εκτενέστερο κεφάλαιο «Η εξέ-

λιξη της έννοιας «οικονομία» στην αρχαία ελληνική γραμματεία» (σ. 13-81) που συμπυκνώνει ουσιαστικά την οικονομική σκέψη των Ελλήνων από την ομηρική και ησιόδεια ποίηση μέχρι και τους ελληνιστικούς χρόνους. Με πάσα λεπτομέρεια αναλύεται ο ομηρικός «οίκος», η πρώτη μορφή μίας «οικονομίας» όπου λαμβάνει χώρα ένας καταμερισμός της εργασίας, η παραγωγή, κατανάλωση και διανομή των αγαθών (σ. 15-17). Εύστοχα παρατηρείται πως ο όρος «οικονομία» δεν εμφανίζεται στον Όμηρο και Ησιόδο, αλλά απαντάται στην «Οδύσσεια» (Ξ 225-26) ο συνώνυμος όρος «οικωφελία» (σ. 16). Ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται στην λυρική ποίηση, όπου στον Φωκυλίδη εμφανίζεται για πρώτη φορά ο όρος «οικονόμος» και από τον Σημωνίδη τον Αμοργίνιο περιγράφεται η εργασία μίας συνετής οικονομού

στον οίκο. Εντελώς πρωτότυπο είναι, κατά την άποψή μας, η ανακάλυψη της παραινέσεως του Πιττακού στα αποφθέγματα των επτά σοφών, όπου χρησιμοποιείται για πρώτη φορά ο όρος «οικονομία» (σ. 24). Με τον τρόπο αυτό διορθώνεται η παλιά επικρατούσα άποψη του K. Singer¹ πως ο όρος εμφανίζεται κατ' αρχήν στην «Απολογία» του Σωκράτους. Παράλληλα, αναγνωρίζονται και δύο χωρία διαφορετικών έργων του Ιπποκράτους, όπου ο όρος «οικονομία» χρησιμοποιείται και με την βιολογική του σημασία (σ. 24).

Στην συνέχεια, ο συγγραφέας του κεφαλαίου Χ. Μπαλόγλου εφιστά την προσοχή στο σωκρατικό κύκλο και αναγνωρίζει την πατρότητα συγγραφής του πρώτου έργου με τον τίτλο «Οικονομικός» στον Αντισθένη (σ. 29-30), ο οποίος όπως αποδεικνύεται επηρέασε τον Ξενοφώντα στην συγγραφή του «Οικονομικού». Ο «Οικονομικός» αναλύεται διεξοδικά, περιγράφονται τα μέρη του οίκου, διευρύνεται ο ορισμός της οικονομίας, λαμβάνοντας υπόψη το πολιτιστικό και θρησκευτικό στοιχείο (σ. 32) και τονίζεται η διαχρονική αξία του έργου αυτού, οι ιδέες του οποίου επηρέασαν τόσο τον Αριστοτέλη στην διάκριση των μερών της Οικονομικής, όσο και το συγγραφέα του έργου «Οικονομικά». Εύστοχα γίνεται η μετάβαση από την οικονομία του οίκου στην οικονομία της πόλεως με την ανάλυση χωρίων από τα «Απομνημονεύματα» του Ξενοφώντος (σ. 38-39), αλλά και την υπόδειξη χωρίων από το ρήτορα Δείναρχο (κατά Δημοσθένους, 97) και τον Ιππόδαμο τον Πυθαγόρειο, όπου χρησιμοποιείται όρος «οικονομία» (σ. 40), δηλωτικός της δημόσιας οικονομίας, όπως άλλωστε και ο όρος «πόρος, πόροι» που χρησιμοποιείται κατ'

αρχήν από τον Αινεία τον Τακτικό και τον Ξενοφώντα λίγο αργότερα (σ. 41). Αξιολογείται παράλληλα η σημασία του διαλόγου Σωκράτους-Νικομαχίδου στην ιστορική της αξία και προβάλλεται η επίδρασή του στη «Ρητορική» του Αριστοτέλους, στη «Ρητορική προς Αλέξανδρον» και στον Δημοσθένη και Υπερείδη, οι οποίοι υιοθετούν παρόμοιες ιδέες για τα καθήκοντα του ρήτορα-πολιτικού στο δημοσιονομικό τομέα (σσ. 50-52). Κατά την ελληνιστική εποχή έχουμε το έργο του Ξενοκράτους «Οικονομικός», το οποίο δεν έχει διασωθεί (σ. 52), το έργο «Οικονομικά», συγγραφέα της Περιπατητικής Σχολής και τον «Οικονομικό» του νεοπυθαγορείου Βρύσωνος, του οποίου αποσπάσματα διασώζει ο Στοβαίος. Παράλληλα, αξιολογούνται για πρώτη φορά, εξ' όσων γνωρίζουμε, οι ιδέες της Στοάς για την οικονομία και τη διοίκηση του οίκου και αναγνωρίζεται η επίδραση του Ξενοφώντος και Αριστοτέλους (σσ. 63-64). Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει όμως η ανάλυση που κάνει ο συγγραφέας για το ρόλο των «Οικονομικών» στη μεσαιωνική και νεώτερη ευρωπαϊκή σκέψη, ιδιαίτερα από τον N. Oresme και L. Bruni (σ. 76-76, Παράρτημα Α). Ένα επιπρόσθετο, νέο στοιχείο που παραθέτει ο συγγραφέας είναι αφενός μεν η εμφάνιση του όρου «πολιτική οικονομία» σε αρχαία κείμενα (Οικονομικά Β, Φιλοδήμου, Ρητορική και Ιαμβλίχου, Περί του Πυθαγόρειου βίου) (σ. 72) και η χρήση του όρου αυτού από τον L. de M. Tourquet (1611), προγενέστερο του Montchrétien (1615) αφετέρου (Παράρτημα Β, σ. 77-81). Η τοποθέτηση αυτή, που βασίζεται στο ελάχιστα γνωστό άρθρο του J. King² αποδεικνύει πως τόσο ο Tourquet όσο και ο Montchrétien βασιζόταν σε μία κοινή

παράδοση που αναγόταν στα «Οικονομικά».

Στο τρίτο κεφάλαιο (σ. 82-121) παρατίθεται το πρωτότυπο και η απόδοσή του στην νεοελληνική που επιμελήθηκε ο Ευστάθιος Μανιάτης.

Στο τέταρτο κεφάλαιο (σ. 123-130) γίνεται μία αναφορά στο χαρακτήρα και περιεχόμενο του έργου, όπου τονίζεται η διαφορετική προσέγγιση του θέματος από τον Φιλόδημο σε σύγκριση με τον Ξενοφώντα και τον συγγραφέα του πρώτου βιβλίου των «Οικονομικών» –τον οποίο ο Φιλόδημος θεωρεί ως τον Θεόφραστο– και υποδεικνύει εύστοχα, πως οι επικούρειοι είχαν ασχοληθεί σε διερευνητικές τους εργασίες και με οικονομικά θέματα.

Η περίληψη του βιβλίου στη γερμανική (σ. 131-138), η συστηματική, τεκμηριωμένη και ενημερωμένη βιβλιογραφία, καθώς και οι πίνακες ευρετηρίων ολοκληρώνουν την περισπούδα στη αυτή μελέτη.

Αντώνιος Κρόκος

Βιβλιογραφία

- K. Singer, «Oikonomia: An Inquiry into Beginnings of Economic Thought and Language», *Kyklos* 11, 1958, 29-57.
 J. King, «The Origin of the Term "Political Economy"», *Journal of Modern History*, 1948, σ. 230-231.